

Психологічні особливості формування особи професіонала в системі безперервної освіти

Ольга Губарева,

кандидат психологічних наук,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Система підготовки фахівця у сучасних умовах вимагає не лише високого рівня знань в професійній сфері, але й системного підходу в підготовці фахівця з точки зору як професіоналізму, так і психологічної готовності виконувати професійні обов'язки. Відповідно до цих вимог Постановою Кабінету Міністрів України № 896 від 3.11.1993 р. було прийнято систему безперервної освіти в Україні, яка мала на меті створення безперервної системи формування необхідних професійних знань завдяки засвоєнню як інваріантної, так і варіативної складових змісту загальної середньої освіти, що окремо впливає з нормативного принципу, встановленого ст. 32 Закону України «Про загальну середню освіту».

Дослідження формування необхідних професійних якостей фахівця тісно пов'язане з безперервною системою освіти.

Об'єкт дослідження — система безперервної освіти.

Предмет дослідження — необхідні для подальшої професійної діяльності психологічні якості.

Системоутворюючими чинниками щодо ліцейної та загальнопрофільної підготовки молоді виступають, з одного боку, набуття кожним учнем чи вихованцем обов'язкової загальної освіти, а з іншого — одержання необхідного мінімуму знань, вмінь та навичок у сфері професійної діяльності.

До найбільш пріоритетних завдань ліцеїв як середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів освіти, що забезпечують здобуття освіти понад державний освітній мінімум, чинне за-

конодавство відносить такі: виховання морально і фізично здорового покоління; створення умов для здобуття учнями освіти понад державний освітній мінімум; здійснення науково-практичної підготовки талановитої молоді і забезпечення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу держави; розвиток природних позитивних навичок, здібностей і обдарованості учнів; потреби і вміння самовдосконалюватися; формування громадянської позиції, власної гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії; надання учням можливостей для реалізації індивідуальних творчих потреб, забезпечення умов для оволодіння практичними вміннями і навичками наукової, дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької, раціоналізаторської діяльності, певного рівня професійної підготовки; пошук і відбір для навчання талановитої молоді; оновлення змісту освіти, розробка і апробація нових педагогічних технологій, методів і форм навчання та виховання.

Відомчі ліцеї та профільні класи старшої загальноосвітньої школи покликані поєднувати означені цільові програми підготовки учнівської молоді з тим, щоб кожен учень чи вихованець цього навчального закладу, окрім здобуття середньої освіти, отримав також правильні уявлення про подальшу професійну діяльність, набув первинні знання, вміння та навички в цій сфері. Синтезування цільових програм загальних середніх навчальних закладів і ліцеїв стосовно таких їх різновидів, як відомчі ліцеї та профільні класи, дозволяє

окреслити низку найбільш важливих завдань останніх щодо первинної підготовки майбутніх кандидатів на зайняття посад у відповідних професійних структурах та підрозділах. По-перше, це всебічний розвиток особистості ліцеїстів чи учнів, їх навичок, здібностей і талантів. По-друге, подальше професійне самовизначення молодих людей. По-третє, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними та професійними вимогами обсягу знань про природу, людину та суспільство. По-четверте, забезпечення умов для здобуття загальної середньої освіти та первинних знань у професійній сфері. По-п'яте, прищеплення основних вмій та навичок у сфері майбутньої професійної діяльності і потреби у постійному загальному та професійному самовдосконаленні. По-шосте, формування громадянсько-професійної позиції, професійної етики, готовності до специфічних умов проходження служби та відповідальності за свої дії.

Важливе значення у процесі підготовки молоді до подальшої професійної діяльності має варіативна складова навчального плану. Саме вона є тим засобом, який закладає підвалини професійної правосвідомості персоналу, приводить у подальшому до високоякісної діяльності щодо виконання різнобічних функцій і завдань. Адже «великого значення для розвитку держави набуває рівень готовності фахівців до виконання своїх професійних обов'язків. Важливим компонентом готовності виступає зміст та рівень теоретичної і практичної підготовки майбутнього спеціаліста до здійснення самостійної професійної діяльності. У свою чергу, підготовка стає основою формування свідомості та професійного мислення».

Зміст професійної свідомості включає систему усвідомлених професійно необхідних аспектів діяльності, узагальнених та оперативних знань про цілі та засоби, плани та програми, про суб'єкти та об'єкти взаємодії, норми та критерії оцінки успішності й ефективності діяльності.

Як загальні блоки професійної свідомості дослідники виділяють: професійні

цінності, ідеали та цілі; концептуальні моделі діяльності, програми дій; професійну самосвідомість.

Потребує певних змін і система психологічного забезпечення освіти. Адже ефективність подальшої професійної діяльності полягає насамперед у відповідним чином сформованих професійних компетенціях на ранніх етапах формування професійно необхідних якостей, що досягається лише за умови безперервної освіти, а саме завдяки адекватному психологічному супроводу на всіх його етапах.

Психологічні служби у своїй діяльності поєднують два напрямки — актуальний та перспективний. Актуальний спрямований на вирішення існуючих проблем, пов'язаних із труднощами у навчанні та вихованні майбутніх фахівців. Перспективний напрямок націлений на розвиток особистості та індивідуальності кожного учня, формування його психологічної готовності до майбутньої праці. Ці напрямки нерозривно пов'язані між собою: вирішуючи перспективні завдання, психологи надають конкретну допомогу.

Методи психодіагностики — тести, анкети, опитувальники, соціометрія, інтерв'ю, бесіди — дозволяють отримувати достовірну інформацію щодо індивідуально-психологічних особливостей особистості та особливостей групових процесів у колективах. Методи обробки даних, до яких входять кількісні (статистичні) та якісні (диференціації матеріалу по групах), дозволяють виявляти існуючі тенденції у діяльності відомчих навчальних закладів та складати прогнози щодо їх розвитку. Методи корекції, до яких належать аутотренінг, соціально-психологічний тренінг, засоби психотерапевтичного впливу, дозволяють гармонізувати деякі процеси у структурі особистості та групи.

Завдяки належній роботі психологічних служб у майбутніх фахівців формується наявність певних індивідуально-психологічних якостей, які визначаються як професійно важливі для виконання певних видів професіональної діяльності та які необхідно діагностувати в процесі

професійного відбору, а потім розвивати та закріплювати у процесі професійного навчання та практичного рішення професійних завдань.

У психологічних роботах початку 90-х років набуває розвитку підхід до розуміння професіоналізації як до розвитку особистості, безперервного процесу її становлення як спеціаліста та професіонала, який продовжується упродовж життя з моменту вибору професії до кінця професійної діяльності та який може формуватись лише за умови безперервної освіти. В середині 90-х років поняття професіоналізації розглядається як процес досягнення майстерності. Розробка теорії професійної діяльності пов'язана з визначенням базових категорій, таких як спеціаліст, професіонал, майстерність, компетенція і т.ін.

Спеціаліст — це підготовлений працівник, який засвоїв теоретичні знання та практичні навички, необхідні для

вирішення певних професійних завдань. Спеціалістом можна вважати випускника вишу, який засвоїв навчальну програму, та практичного працівника, який здатен виконувати вимоги посадових інструкцій.

Професіонал — це добре підготовлений спеціаліст з адекватною соціальною і трудовою мотивацією, який має свій індивідуальний стиль, високо розвинені професійні здібності, схильність до творчості. На різних стадіях становлення професіонала такі компоненти, як цілі, мотиви, ціннісні орієнтації та установки особистості, мають різний психологічний зміст, який, у свою чергу, зумовлений змістом основної діяльності та рівнем професійного і морального розвитку особистості як суб'єкта праці.

У процесі свого професійного становлення особистість в системі безперервної освіти проходить етапи професійного формування, які показано у таблиці.

1	Аморфна оптація (0–12 — 14 років)	Формування професійних інтересів та здібностей	Повна адаптація до умов праці
2	Оптація (12 — 18 років)	Формування професійних намірів, вибір професійної освіти і підготовки, навчально-професійне самовизначення	Відбувається процес професіональної орієнтації. У разі навчання в ліцеях та спеціалізованих закладах, які надають середню освіту, формується первинна професійна мотивація
3	Професійна підготовка (18 – 21-22 роки)	Відбувається професійне самовизначення, формується готовність до самостійної праці, набуваються необхідні професійні якості та знання	Відбувається процес професійного відбору, остаточно формується професійна мотивація
4	Професійна адаптація (18-25 років)	Освоєння нової соціальної ролі, набуття досвіду самостійного виконання професійної діяльності, удосконалення необхідних професійних якостей	Відбувається процес професіональної адаптації
5	Первинна професіоналізація (25–28-30 років)	Формування професійної позиції, ключових кваліфікацій, індивідуального стилю діяльності, кваліфікована праця	Відбувається лонгітюдний контроль діяльності, в цей період спеціаліст може бути в резерві на висунення на посаду
6	Вторинна професіоналізація	Формування професійного менталітету та ключової компетенції, ідентифікація з професійною спільнотою, проведення висококваліфікованої професійної діяльності, реалізація професійної мобільності та корпоративності	Продовжується лонгітюдний контроль (кожні 5 років фахівець проходить курси підвищення кваліфікації і перепідготовки, визначає індивідуальну самопідготовку, проходить атестацію, де отримує такі висновки: відповідає вимогам; висунути в резерв; виключити недоліки)
7	Професійна майстерність	Відтворення творчої професійної діяльності, самопроекування, вершина професійного розвитку	Може виконувати всі службові обов'язки, а не тільки свої

Необхідно зазначити, що визначені етапи професійного становлення професіонала тісно пов'язані з самою системою підготовки фахівця саме в системі безперервної освіти.

Так,

— Процес *оптації*, який відбувається в період з 12 до 18 років, має місце саме в період навчання в закладах, які надають середню освіту, тобто в школах, спеціалізованих ліцеях та училищах, коли саме проходить процес орієнтації на якийсь вид професійної діяльності та формується первинна мотивація. З погляду об'єктивних процесів, профорієнтація — це сприяння професійному самовизначенню людини, яке охоплює як мотиваційну сферу особистості (схильності, інтереси, цілі, наміри), так і операціональну сферу (здібності, знання, уміння тощо). Профорієнтаційна робота — це комплекс психолого-педагогічних, медичних, соціальних заходів, спрямованих на формування професійного самовизначення молодого людини, на оптимізацію працевлаштування людини з урахуванням її схильностей, інтересів, здібностей, а також потреб суспільства в спеціалістах. З погляду суб'єктивних процесів на етапі профорієнтації в особистості формуються найбільш загальні уявлення про своє професійне майбутнє і про себе як майбутнього фахівця. Ці уявлення співвідносяться з попереднім встановленням професійної придатності.

— На етапі *професійної підготовки* в період від 18 до 21–22 років, коли абітурієнт вже пройшов етап відбору до ВНЗ, відбувається процес професійного відбору, тобто абітурієнт набуває нової соціальної ролі, яка вимагає від нього дотримання певних вимог, пов'язаних з особливостями навчання у ВНЗ. Як свідчать статистичні дані, не всі абітурієнти в майбутньому отримають диплом, причиною чого може бути не лише низька академічна успішність, дисциплінарні порушення, а насамперед, абітурієнт не може психологічно адаптуватися до нових умов та вимог, пов'язаних з його новим соціальним статусом. У цей період остаточно формується професійна мотивація

та визначається професійна придатність. У психології професійна придатність людини визначається як «сукупність психологічних і психофізіологічних особливостей, необхідних і достатніх для досягнення нею, при наявності спеціальних знань, умінь і навичок, суспільно прийнятної ефективності праці...». До цього поняття входить також «задоволення, яке переживається людиною в процесі самої праці і при оцінці її результатів».

тже, щодо професійної придатності можна судити за об'єктивним критерієм — успішним оволодінням професією, і суб'єктивним — задоволеністю працею. Сучасний погляд на професійну придатність полягає в тому, що вона формується в трудовій діяльності під час оволодіння професією, а не дана людині споконвічно як якась уроджена якість.

— На етапі *професіональної адаптації* з 21–22 до 25 років проходить процес повної адаптації до умов праці. В цей період випускники ВНЗ мають змогу також продовжувати своє навчання в магістратурі та аспірантурі і тим самим підвищувати свій професійний рівень.

— У період *первинної професіоналізації* з 25 до 28–30 років, як зазначалося вище, відбувається лонгітюдний контроль діяльності і фахівець вже може бути висунутим у резерв на підвищення посади.

— Для оволодіння *професійною майстерністю* необхідні відповідні здібності, на основі яких формуються знання і навички, а також схильність до роботи, тобто позитивна професійна мотивація. На кожному етапі професія висуває певні вимоги до моторики, мислення, пам'яті, уваги, інших психічних функцій і якостей особистості. Під впливом цих вимог під час оволодіння професією формуються професійно-важливі якості, здібності людини, які й забезпечують розвиток необхідних навичок, знань та умінь.

Таким чином, можна дійти висновку, що необхідні професійні якості можуть бути сформовані на належному рівні лише в системі безперервної освіти.

05.08.2013